

zavjetne perikope, te 32 folija *Sinajskoga psaltira*: Ps 138-151, kantici i molitve: *Očenaš, Slava* : Ioannis C. Tarnanidis: *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki 1988, *Euchologion* str. 65-87, *Psalterium Sinaiticum* str. 87-91. U knjizi su objavljeni faksimili spomenutih tekstova: *Euchologium Sinaiticum* str. 219-247, *Psalterium Sinaiticum* str. 249-281.

Za *Ostromirovo evanđelje* izostavljeno je faksimilno izdanje iz 1988.: *Ostromirovo evangelie 1056-1057*, »faksimil'noe vosproizvedenie pamjatnika« hranjaščegosja v Gosudarstvennoj Publičnoj biblioteki imeni M. E. Saltykova-Ščedrina v Leningrade. Izdatel'stvo "Avrora" Leningrad. Izdatel'skij otdel Moskovskogo Patriarhata, Moskva 1988.

Knjiga *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika* uvelike će olakšati učenje staroslavenske gramatike, bit će od velike koristi studentima slavistike, a pomoći će i svima onima koji se žele uputiti u staroslavensku jezičnu problematiku. Nadamo se da će uskoro biti dostupan i priručnik o osnovnim karakteristikama staroslavenske sintakse i leksika.

MARINKA ŠIMIĆ

БОЖИДАР РАЙКОВ, СТЕФАН КОЖУХАРОВ, ХАЙНЦ МИКЛАС, ХРИСТО КОДОВ, Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора, Сибал, София 1994, стр. 144 + палеографски албум, табл. 285.

Zografski manastir na Svetoj Gori raspolaže izuzetno impresivnom zbirkom slavenskih rukopisa i u tom je pogledu neiscrpan izvor za proučavanje najstarijih razdoblja slavenskih kultura. U njemu je bio sačuvan i jedan od najstarijih glagoljskih rukopisa iz X. st., tzv. *Zografsko evanđelje*, koje je svojevremeno poklonjeno ruskomu caru, te se danas nalazi u Petrogradu. Najstariji dosad sačuvan rukopis u ovom manastiru iz XI. je stoljeća, to su *Zografski ćirilski listići*, dva lista pergamenta s *Poučenjima Vasilija Velikog*, te *Izborni apostol* s kraja XII. st.

U relativno opsežnu *Predgovoru* ovom *Katalogu* autori daju dosta precizne informacije o ranijim istraživanjima rukopisnog fonda, a naročitu pozornost posvećuju ranijim radovima na registraciji (katalogizaciji i opisima) rukopisa. Uostalom, proučavanjem ove općeslavenske ostavštine znanstvenici se počinju

baviti tek od druge četvrtine XIX. st., ali se u tom poslu pojavljuju najveća imena u slavistici. Ipak je veoma dugo rukopisni fond ostao široj slavističkoj javnosti ne samo teško dostupan nego i najvećim dijelom nepoznat.

Početak XX. st. Bugarin Stoilov napravio je kratak skupni popis slavenskih rukopisa, njih ukupno 257, pod naslovom *Überblick über die slavische Handschriften im Kloster Zographou*, ali dosta nepotpuno i nestručno. Potom ruski znanstvenik Ilinskij radi katalog slavenskih rukopisa od XIII. do XVII. st. Tu su kratki opisi 184 jedinice, no datiranje im je u katalogu neprecizno, naročito rukopisa na papiru, jer još nema svih preciznih opisa vodenih znakova, prema kojima se uglavnom datiranje nedatiranih rukopisa i obavlja.

Tek nakon dosta duge pauze u ovom poslu 1977. slavist Heinz Miklas (tada sa sveučilišta u Freiburgu – danas u Beču) pravi dopune i poboljšanja kataloga Ilinskog, da bi već 1978./79. grupa bugarskih znanstvenika počela ozbiljan i organiziran rad, a kao rezultat toga rada objavljen je 1985. *Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир в Света Гора, том I, София* (autori: Hriste Kodov, Božidar Rajkov, Stefan Kožuharov). U ovom prvom svesku obrađeni su rukopisi biblijskih knjiga, i to podrobno, ali rad je prekinut, jer je umro Kodov, koji je vodio čitav projekt.

Ostala je tako potreba da se cijeli posao bar na neki način apsolvira, makar i s manjim ambicijama u pogledu opisa rukopisa, tj. da se konačno prezentira široj znanstvenoj javnosti potpun fond rukopisa Zografskog manastira. U ovom *Katalogu* zadovoljena je ta namjera, jer su obuhvaćeni svi slavenski rukopisi, njih 286, izostavljeno je samo tridesetak rukopisnih zbirka psalamskih pjesama, koje autori namjeravaju objaviti u posebnoj publikaciji, te određen broj najmlađih rukopisa na prijelazu XIX. u XX. stoljeće.

Za ovaj su *Katalog* uzeti u obzir svi raniji opisi, u prvom redu dopune i poboljšanja koje je napravio Heinz Miklas uz *Katalog* Ilinskog, uključen je i čitav materijal prvog sveska *Opisa* iz 1985. god., u opsegu koji su autori odredili pri izradi ovog *Kataloga*. Ovomu je *Katalogu* (kao uostalom i I. svesku *Opisa*) priključen i *Album snimaka* gotovo svih kataloških jedinica, istina samo u crno-bijeloj tehnici (u I. svesku ima i snimaka u boji), najčešće jedne, a dosta rijetko i dviju stranica.

Pošto su se autori u načelu odlučili za kratak katalog, oni su opis (kako kažu u *Predgovoru*) rasporedili na 13 točaka, prema modernim uzusima opisa rukopisa koje navode u *Predgovoru* i kojih se manje-više dosljedno drže u obradi kataloških jedinica.

U redosljedu kataloških brojeva slijede topografski princip, tj. kataloške jedinice (opisi) nose broj identičan s oznakom mjesta u Biblioteci Zografskog manastira, i to je njihov redni broj u *Katalogu* i istovremeno signaturni broj *Kataloga*. Autori su dali uz to na kraju *Kataloga* i usporednu tablicu signatura, osim broja ovog *Kataloga* signaturu Ilinskog, kao i I. sveska iz 1985. god., ukoliko je rukopis u njima registriran, te signaturu Biblioteke Zografskog manastira, što može biti važno za pobliže upoznavanje s pojedinim rukopisom.

Svaki opis u *Katalogu* nosi naslov kojim je određen rod prema sadržaju, nešto širom odrednicom, a ponekad je u zagradi izvršena i bliža individualizacija spisa, a uz to se u naslovu daje i datacija. Ukoliko rukopis nije datiran, određuje se stoljeće, upravo četvrtina, a ponekad i samo polovina stoljeća u kojem je rukopis pisan. Kod rukopisa pisanih na papiru orijentacija je prema vodenim znakovima, a ukoliko vodenih znakova nema (XVIII. i XIX. st.) autori su se oslonili na opći dojam. U opisu su, prema postojećim uzusima, svi relevantni podaci o vanjskom stanju i izgledu rukopisa (broj listova i sastav knjige, vrsta materijala za pisanje, razmjeri, nedostajući listovi ili dijelovi kodeksa, zatim pobliže o kvaliteti pergamenta ili papira, vodenim znakovima, uvezu, te podaci o pismu, broju ruku, opis iluminacije, te određenje jezično-pravopisne redakcije).

U tom pogledu ovaj *Katalog* u usporedbi s I. sveskom *Opisa* iz 1985. pokazuje izvjestan napredak, jer u *Opisu* nije određivana redakcija, mada su rukopisi dosta detaljno jezično-pravopisno opisani, što je u *Katalogu* izostalo. Kritički se treba, međutim, osvrnuti na određivanje redakcija. Spominju se samo bugarska, srpska, ruska te crkvenoslavenska redakcija (samo u njemačkom tekstu stoji termin /novo/crkvenoslavenska redakcija), pri čemu nigdje nije objašnjeno što se pod tim posljednjim terminom podrazumijeva. Naime, u paleoslavistici je termin *crkvenoslavenski* manje više uobičajen kao skupni termin za sve redakcije staroslavenskog, osim toga, ako se pod tim terminom shvaća opći crkveni slavenski jezik, a njime se u *Katalogu* označavaju uglavnom spomenici XVIII. i XIX. st., treba imati u vidu da se i taj crkvenoslavenski raspada na nekoliko posebnih redakcija, kao što je npr. slavjanoserpska ili ruskoslavenska. Zbog toga pri ovakvom određivanju redakcije ostaje nejasno kamo spomenik pripada, kojoj slavenskoj kulturi i kojemu prostoru.

Uopće, kod kasnijih spomenika ima dosta nejasnoća pri jezičnom određivanju, negdje se spominje nova srpska redakcija, ili nova ruska redakcija, a da zapravo nije jasno što tim terminom autori označavaju; jedino kad su u pitanju bugarski spomenici, izvješća su nešto preciznija, određuju se, naime, pobliže

ortografske pojedinosti (jusovi, jerovi), pa češće i pisarski i kulturni krug kojemu spomenik pripada. Naznačeno je iako je u pitanju, kako autori kažu, novobugarski jezik, dok su takve detaljnije obavijesti daleko rjeđe kad su u pitanju drugi spomenici, kod srpskih se, eventualno, navodi da li je u pitanju raška ili resavska škola.

U popisu redakcija nema uopće makedonske redakcije. Iako vlaško-moldavska redakcija nije registrirana, ipak je za neke spomenike izričito naznačeno njihovo vlaško-moldavsko podrijetlo. Unatoč dosta škrtu opisu u *Katalogu*, za nekoliko se spomenika može pojaviti dilema je li u pitanju makedonski spomenik, kao npr. br. 47, koji je navodno bugarska bezjusova redakcija, a spominje se da je pisar Jovan Milošev iz Debra, ili br. 58 s kraja XIII. st., gdje se izričito kaže da je u pitanju jednojerov, dvojusov pravopis s posebnom zamjenom nazala u završecima imperfekta, i to iz zapadnog bugarskog književnog središta. Također, br. 84, dvojusov i jednojerov spomenik je zapadnobugarskog podrijetla i sl. Za br. 28 zabilježeno je da je spomenik bugarske redakcije, bez jusova i jednojerov, ali na slici u albumu može se pročitati riječ *чрвенога*, što bi upućivalo na srpsko podrijetlo rukopisa.

Autori su se, međutim, trudili da u opisu rukopisa u slučajevima kad naznaka sadržaja prema žanru u samom naslovu nije dovoljna, naročito ako se radi o značajnijim tekstovima, kao što je, npr. najstarije *Žitije Nauma Ohridskog* u br. 47, s početka XVI. st. (to u daljnjem tekstu navedu), ali ipak u opisima sadržaja ne daje se ni izbliza onoliko prostora kao u I. svesku *Opisa*, gdje se navode i izvorni naslovi i počeci tekstova, što i nije bila koncepcija ovog kratkog kataloga. Međutim, u opisu su davani i zapisi samog pisara, ali i kasniji zapisi s datumima, ukoliko ih ima, te kratkim sadržajima, ali sam zapis nije ni u jednom slučaju izrijekom naveden.

Budući da je *Katalog* popunjen albumom, moguće je u dosta slučajeva doći i do nešto preciznijih podataka o izgledu rukopisa, jer su opisi pisma dosta škrti, uglavnom se navode samo opće odrednice, ustav, poluustav, brzopis, bez ikakvih paleografskih detalja, što se u kratkom katalogu ne može ni očekivati. Ipak, u nekoliko slučajeva nedostaje i snimka, u drugim su slučajevima premda rijetko, dane i po dvije snimke. Na kraju svakog opisa rukopisa dane su paralelne signature, i to iz Zografskog manastira, opisa Ilinskog, te iz I. sveska *Opisa*, tako da je odmah moguće ustanoviti gdje opisa u Ilinskog ili u I. svesku nema, a uz to je dan i broj tabele odgovarajućeg rukopisa u albumu.

U *Predgovoru* je rečeno da je glavna literatura ekstenzivno citirana u I. svesku *Opisa*. Radi se upravo o općoj literaturi navedenoj u bilješkama ispod

teksta, što je ipak nedovoljno, premda očito za ove rukopise posebne literature zapravo i nema. Ipak, čitateljima Kataloga na taj način ostaje samo mogućnost da se informiraju iz I. sveska.

Sama zbirka rukopisa Zografskog manastira na Svetoj Gori sadržajno je izuzetno bogata, uz biblijske su u vrlo velikom broju zastupljeni i liturgijski spisi, kako se vidi iz tabele sadržaja na kraju opisa rukopisa. U toj tabeli čitav je materijal podijeljen u sedam grupa; uz već navedene, tu su još i homiletsko-hagiografski zbornici, ali i svjetovni spomenici (povijesni, pravni, te zbornici raznovrsnog sadržaja), a na kraju u sedmoj grupi autori notiraju, pod "razno", gramatike, pomenike, ljekaruše i sličnu građu.

Autorima *Kataloga* mora se odati priznanje da je popis rukopisa kompletan, obrađeni su i spomenici XIX. st., od kojih neki predstavljaju same prijepise tiskanih knjiga, što također može biti zanimljivo povjesničarima književnosti, ali i drugim stručnjacima. Osobito je korisno što su autori na kraju knjige dali i tabelu podjele rukopisa po stoljećima i to tako da su spomenici navedeni po brojevima *Kataloga*, kao i u tabeli podjele po redakcijama, a kao peti dan je popis identificiranih pisara (kopista).

Na kraju opisa rukopisa dani su pod brojem 281 i 282 listići, prvi iz XI. drugi iz prve polovine XIII st. koji nemaju signature Biblioteke Zografskog manastira, ali ih je već Ilinski unio u svoj popis; dane su i snimke, ali za br. 281 snimka je gotovo potpuno nečitka, autori nisu označili jezičnu pripadnost, premda je, s obzirom na stoljeće, očito da se radi o staroslavenskom spomeniku.

U zaključku može se reći da *Katalog* pruža za sve kataloške jedinice osnovne i bitne podatke, a u dosta slučajeva, naročito kad su u pitanju bugarski spomenici, kojih je i najviše, i vrlo korisne pojedinosti, i to sve vrlo sustavno, pregledno i sažeto, u skladu sa suvremenim načelima opisa slavenskih rukopisa. Budući da se radi o vrlo opsežnu fondu, autorima treba odati priznanje za veliki posao, koji su obavili na zavidnoj znanstvenoj razini, akribično, uloživši znatan trud, i na taj način pružili slavistici knjigu koja će u znanstvenom radu kao mjerodavan orijentir biti nezaobilazna svakomu paleoslavistu koji se bavi proučavanjem ćirilskih spomenika, ali i znanstvenicima drugih profila.

HERTA KUNA